

Anna Paulina Orłowska, *Johan Pyre. Ein Kaufmann und sein Handelsbuch im spätmittelalterlichen Danzig. Darstellung und Edition*, Bd. 1: *Darstellung*, Bd. 2: *Edition* (Quellen und Darstellungen zur Hansischen Geschichte. Neue Folge, Bd. 77/1–2), Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar 2022, ss. 448, 259, ISBN 978-3-412-51723-6.

Książka Anny Pauliny Orłowskiej poświęcona jest ponad 30-letniej (1421–1455) aktywności handlowej gdańskiego średniozamożnego kupca Johana Pyrego (zm. 1455). Praca składa się z dwóch tomów: części analitycznej oraz edycji źródłowej księgi kupieckiej Pyrego. Jej oryginał przechowywany jest w Archiwum Państwowym w Gdańsku. Jest to jedna z dwóch ksiąg prowadzonych przez kupca, druga się nie zachowała.

Publikacja jest uwieńczeniem wieloletnich badań Orłowskiej, które zaowocowały obroną rozprawy doktorskiej w 2015 r., pisanej pod kierunkiem Gerharda Fouqueta na Christian-Albrechts-Universität zu Kiel. We wstępie autorka wyjaśniła, że stan badań zawarty w tomie prezentuje sytuację z 2015 r. Należy jednak zaznaczyć, że prezentowane dzieło i tak jest bardzo obszerne, liczy bowiem ponad 700 stron.

W ostatnich latach edytorzy gdańskich źródeł średniowiecznych – w tym rachunkowych – bardziej interesowali się licznymi i lepiej zachowanymi księgami miejskimi aniżeli księgami handlowymi¹. Te ostatnie, prowadzone na użytek własny lub niewielkich spółek, są nieliczne lub zachowały się we fragmentach. Z reguły pochodzą z drugiej połowy XV w. Jeśli nie zostały skonfiskowane jako środek dowodowy po upadku spółki, to szansa na ich przetrwanie do czasów dzisiejszych była nikła. Nie należały do źródeł przechowywanych przez pokolenia, chyba że zawierały notatki osobiste i historyczne o potencjale historiograficznym. Nawet one jednak zachowały się fragmentarycznie i w późnych kopiach, jak chociażby zapiski kramarza gdańskiego Jakoba Lubbeego². Każda oryginalnie zachowana księga handlowa stanowi zatem unikatowy materiał badawczy. Analizowane przez autorkę źródło nie było wcześniej nieznanne. Niepełna edycja źródłowa, wydana przed ponad 120 laty przez Witolda von Slaskiego, nie spełniała jednak oczekiwań współczesnych badaczy³. Nie uwzględniła także powstałych w międzyczasie ubytków.

Tom pierwszy omawianej publikacji (*Darstellung*) liczy 448 stron i składa się z pięciu rozdziałów, podsumowania, trzech załączników źródłowych, spisu tabel, spisu ilustracji, bibliografii oraz indeksów (osobowego, geograficznego i rzeczowego).

¹ Należy tu wskazać zwłaszcza następujące edycje: *Najstarsze księgi kamlarskie Głównego Miasta Gdańska z XIV–XV wieku*, wyd. Marcin GRULKOWSKI (Studia i Materiały do Dziejów Kancelarii w Gdańsku, t. 2), Warszawa 2016; *Księgi małoletnich Głównego Miasta Gdańska z XV wieku*, wyd. Marcin GRULKOWSKI (Studia i Materiały do Dziejów Kancelarii w Gdańsku, t. 3), Warszawa 2017.

² Julia MOŹDŻEŃ, *Zapiski z ksiąg handlowych jako świadectwa życia gdańskich kramarzy na przełomie XV i XVI wieku*, *Zapiski Historyczne*, t. 78: 2013, z. 3, s. 67–92.

³ Witold VON SLASKI, *Danziger Handel im XV. Jahrhundert auf Grund eines im Danziger Stadtarchiv befindlichen Handlungsbuches geschildert*, Heidelberg 1905.

W pierwszym rozdziale (*Einleitung*) autorka przedstawiła sytuację polityczną Gdańska w pierwszej połowie XV w. i krótko scharakteryzowała stan badań nad księgami handlowymi kupców hanzeatyckich i istniejącymi dla tego okresu edycjami, w tym omówiła nieliczne wnioski zachodnioniemieckich badaczy dotyczące księgi handlowej Pyrego, zwłaszcza analizy Witolda von Slaskiego nad kontaktami handlowymi Gdańska z Lubecką. Autorka poruszyła kwestię różnorodnego odczytu nazwiska kupca, funkcjonującego w starszej literaturze jako Johann Pisz (Piß), o czym pisała już w jednym ze swoich wcześniejszych tekstów⁴. Przeprowadzona przez nią drobiazgowa kwerenda archiwalna w zasobach gdańskiego archiwum pozwoliła na identyfikację rzeczonoego kupca w materiałach pochodzących z kancelarii miejskiej, zwłaszcza w księgach szosu, ławniczych oraz Missivach z kupcem Johanem Pyrem. Poszukiwania rozszerzyła także m.in. o archiwa miejskie w Lubece, Brugii oraz Rydze.

Drugi rozdział (*Der Kaufmann und sein Buch*) został podzielony na trzy podrozdziały, w których autorka omówiła źródło, praktykę pisarską, układ zapisek (m.in. aktualnie istniejącą potrójną foliację), budowę księgi i położenie składek, chronologię i stosowane przeliczniki walut. Ostatni podrozdział poświęciła na scharakteryzowanie kontaktów społecznych kupca i jego statusu majątkowego i rodzinnego. W mojej ocenie ten rozdział stanowi najciekawszą część pracy. Badaczka przeprowadziła szczegółową analizę ewolucji metod prowadzenia księgi interesów i osadziła ją na tle znanych w tym okresie technik „buchalteryjnych”. Orłowska czerpie m.in. z zasobu pytań badawczych stawianych przez badaczy pisarstwa pragmatycznego. Znajduje analogie w metodach piśmienniczych z kupcem Ulrichem Meltingerem z Bazylei, który – podobnie jak Pyre – dostosowywał znane sobie metody zapisywania transakcji do własnych potrzeb. W początkowym okresie zapiski gdańskiego kupca nie mieściły się jeszcze w systemie tzw. podwójnego piśmiennictwa, dzielącego księgę na dwie części: przychodów i rozchodów. Jako cel powstania księgi autorka wskazuje funkcje poświadczeniowe i memoratywne, a także kontrolne zapisów wobec partnerów handlowych. Charakteryzuje sposoby komunikacji Pyrego z pośrednikami i istniejące możliwości zawierania transakcji, wskazując na dużą rolę ustnej informacji zasięganej w gospodach z partnerami handlowymi. Interesująco wykazała zmienność technik księgowania transakcji, którą Pyre dostosowywał w ciągu wieloletniej działalności handlowej do zmieniającej się sytuacji osobistej, w tym rodzinnej. Wyróżniając dziewięć faz rozwoju praktyki pisarskiej tego kupca, badaczka stawia pytania o celowość zmian i ich wpływ na dokładność przekazu, a także możliwe zafalszowania wynikającego z nich obrazu prowadzonej przez niego działalności. Wśród ważniejszych zmian wskazała wprowadzenie w 1421 r. nowej części księgi (poprzez jej odwrócenie) i zmianę zapisu z systemu podwójnego na dwuszpaltowy, dobry do bilansów, gdzie suma zapisywana była nie u dołu strony, ale na końcu transakcji. W 1425 r. wyodrębniono część poświęconą wyłącznie kupnu, przy czym poprzednia część była kontynuowana, lecz tylko dla sprzedaży. Inną większą zmianą było przejście od kont osobowych do transakcyjnych – nowe interesy Pyre wprowadzał na nowych stronach, zamieszczał dane o dacie,

⁴ Anna Paulina ORŁOWSKA, *Handel in einem Kaufmannsnetz. Der Danziger Johann Pyre*, [in:] *Vertraute Ferne. Kommunikation und Mobilität im Hanseraum*, hrsg. v. Joachim MÄHNERT, Stephan SELZER, Husum 2012, s. 32–39.

właścicieli towaru, gmerku kupieckim, ilości, cenie towaru, a następnie dodawał zestawienie innych kosztów dodatkowych. W latach czterdziestych XV w. księgę prawdopodobnie ponownie oprawiono i dodano nowe składki. Należy żałować, że nie zamieszczono żadnego zdjęcia pergaminowej oprawy, typowej dla kupieckich ksiąg podręcznych. Schyłek prowadzonego interesu daje się wskazać na lata 1451–1455, gdy częstotliwość zapisów spada.

Podrozdział poświęcony pozycji społecznej Pyrego dostarcza ciekawych uwag na temat statusu społecznego i rodzinnego kupca. Na początku autorka powraca do kwestii związanych z rozszyfrowaniem brzmienia jego nazwiska i je pogłębia. Z tych analiz dowiadujemy się, że jest to księga pozostawiona przez człowieka, który przybył do Gdańska w poszukiwaniu możliwości zarobku. Być może w Rydze kształcił się i miał rodzinę. W Gdańsku zamieszkał w domu kupca Arndta Dottego i pomagał mu w interesach do 1424 r., a następnie przez wiele lat, bo aż do 1446 r., mieszkał w domu rajcy Johanna van dem Hagen. Po jego śmierci wynajmował mieszkanie u wdowy po nim. Nigdy nie dorobił się własnej nieruchomości, co oznaczało, że nie mógł posiadać obywatelstwa miejskiego, choć tak był określany. Dom, w którym mieszkał, był usytuowany blisko rynku Głównego Miasta, zapewniając dobrą lokalizację do prowadzenia interesów. Pyre nigdy się nie ożenił i nie miał dzieci, nie miał też większego majątku. Zdaniem Orłowskiej cechy języka sugerują jego socjalizację wśród mieszkańców państwa zakonnego. Dzięki kontaktom z miejscowymi kupcami Johannesem van dem Hagenem oraz Hansem Bakkerem Pyre nawiązał sieć kontaktów z kupcami zagranicznymi. Poznał tajniki fachu i kontynuował swoją działalność po ich śmierci. Autorka słusznie podkreśla, że przykład Pyrego jest świadectwem tego, jak dużą rolę odgrywała w tym czasie reputacja kupca w nawiązywaniu kontaktów w obszarze hanzeatykim. Stanowiła ona mechanizm kontroli społecznej, który w przypadku tego nowego w branży kupca dobrze działał. Dowodzi też, że powiązania rodzinne nie były niezbędne w skutecznej karierze zawodowej.

Rozdziały od trzeciego do piątego stanowią najobszerniejszą część książki, w której przeanalizowano kolejno: rodzaje używanych przez Pyrego walut (*Vorkommende Währungen*), typy zawieranych operacji kredytowych, techniki prowadzenia interesu, rodzaje towarów i ich ceny (*Pyres Handelsgeschäft*), następnie partnerów handlowych oraz kontrahentów zagranicznych z Prus, Flandrii, Holandii, Anglii oraz Inflant, a dodatkowo kontakty handlowe z duchowieństwem i zakonem krzyżackim (*Geschäftspartner und Kontakte*).

Jak dowiadujemy się z czwartego rozdziału, Pyre stosował różne techniki kredytuowe, a najwięcej transakcji przeprowadził w kredycie towarowym. W transakcjach typu „wederlegynge” był częściej dostawcą kapitału zarządzanego przez partnera handlowego. Towary, którymi handlował, transportowane były głównie drogą wodną, także przy destynacjach litewskich. Był typowym hanzeatą handlującym różnorodnym towarem, m.in. woskiem, solą, sukniem, zbożem, drewnem, towarami kramarskimi, metalami, olejem, śledziami, skórą i futrami. Autorka wskazała także na nową formę transakcji, nieznaną w literaturze, która pojawia się w zapiskach Pyrego, tj. „vrye selscop”. Jej zdaniem był to rodzaj spółki, której kapitał nie był ściśle przypisany i na podstawie jednostronnej decyzji jednego ze współników mógł zostać odwołany w każdej chwili. Różniła się od spółki typu „selscop”, gdyż ta ostatnia miała wspólne konto, depozyty

były dzielone po połowie, a równoległe z obrotem spółki odbywał się również obrót towarami na własny rachunek współnika. Pyre zawiązywał transakcje w gdańskim Dworze Artusa lub w domu kupieckim, w którym mieszkał. Nie podróżował wiele, dwukrotnie wizytował Lubekę. Orłowska określiła charakter prowadzonego biznesu jako „stacjonarny”, czyli funkcjonujący w obrębie gdańskich murów miejskich. Spostrzeżenie to jest szczególnie ciekawe, gdyż zawód kupca kojarzy się w pierwszej kolejności z podróżami. Jest to odmienny obraz od tego, jaki wyłania się z zapisków młodszego o dwa pokolenia kupca i szypra gdańskiego Caspra Weinreicha⁵. Cenne są także analizy prozopograficzne przeprowadzone przez autorkę na temat partnerów handlowych Pyrego, pochodzących m.in. z Rygi, Wilna, Gdańska, Elbląga, Torunia, Lubeki, Bergen, Flandrii, Brugii, Wrocławia, Krakowa i Norymbergi. Kupiec nie ograniczał się zatem do jednej sfery handlowej, co dobrze obrazuje załączona na s. 106 mapa. Ponadto Orłowska przedstawiła własne studia na temat handlu Pyrego czterema głównymi towarami w typie *case studies* dla: wosku, soli, futer i sukna. Szczególnie cenne są jej analizy dotyczące rzadko podejmowanego tematu handlu woskiem. Autorka zebrała i omówiła literaturę przedmiotu, a następnie przeanalizowała wielkość obrotu woskiem przez Pyrego. Handlował nim za pośrednictwem kupców inflanckich, zwłaszcza z Rygi, i z Wilna. Przeczy to przekonaniu na temat monopolu Rewla w tym zakresie. Korzystając z metod badań prozopograficznych i statystycznych, autorka zrekonstruowała wielkość i rodzaj podejmowanych transakcji z konkretnymi partnerami. Dane przedstawiła w przejrzystych tabelach, omówiła występujące w zapiskach rodzaje wosku i jego jakość. W analogiczny sposób przeanalizowała handel pozostałymi trzema towarami, następnie zaś zaprezentowała wahania cen na rynku.

Rozdział piąty (*Geschäftspartner und Kontakte*) poświęcony został najważniejszym partnerom handlowym Pyrego, których było łącznie ponad 1000. Część ta wpisuje się w badania nad sieciami powiązań oraz wpływu na stosowane techniki księgowości. Orłowska omówiła dwóch partnerów gdańskich: Hansa Bakkerera i rajcę Johanna van dem Hagenę, a także sposoby nawiązywania rodzinnych i biznesowych kontaktów. Następnie przedstawiła kontakty z innymi kupcami z wielkich miast pruskich, z Rygi, Rewla, Anglii, Holandii, Lubeki i Norymbergi. W tym przypadku materiał źródłowy pozwolił autorce na szerszą analizę kontaktów z Albertem Bonnerem z Flandrii, Rotgerem Bruggeneyem, Bertoldem Hymstedem i Wenemerem Overdiikiem. W konstrukcji tego rozdziału wyróżnia się część poświęcona kontaktom w Rydze, w której Pyre prawdopodobnie się kształcił. Zdaniem autorki należał też do kupieckiej Gildii Czarnogłowych.

Zapiski Pyrego ukazują świat stałych i intensywnych kontaktów kupiectwa ryskiego i gdańskiego, nie tylko handlowych, lecz także rodzinnych. Księga kupiecka dostarcza również dodatkowych dowodów na to, że kupcy hanzeatyccy eksportowali towary głównie wtedy, gdy byli na misji dyplomatycznej. Jeśli chodzi o kontakty handlowe, Orłowska zmodyfikowała wnioski Slaskiego, który słusznie zauważył, że Pyre utrzymywał intensywne kontakty z Wilnem, jak również prowadził interesy z Holendrami

⁵ Julia MOŹDŻEŃ, *Das Geschäftsbuch des Danziger Schiffers Caspar Weinreich (1461–1496). Ein Beitrag zur Arbeitstechnik von Stenzel Bornbach*, [in:] *Schriftlichkeit im Preussenland*, hrsg. v. Marie-Luise HECKMANN, Jürgen SARNOWSKY, Osnabrück 2020, s. 233–357.

działającymi w Prusach. Nie mogło być jednak mowy o wynikającym z tego skupieniu się kupca na Prusach. Z biegiem czasu Pyre zacieśniał kontakty z Zachodem, a fakt niezachowania drugiej jego księgi interesów mógł wpłynąć na zafalszowanie całościowego obrazu jego interesu. Handel Pyrego z innymi miastami pruskimi był rzadki i nieregularny. Z analiz autorki wynika wyraźnie rosnący napływ kupców angielskich już na początku XV w., co Śląski wskazywał dopiero na kolejne stulecie. Dla rozwoju kariery kupieckiej Pyrego istotna była znajomość z dwoma gdańskimi kupcami, Hansem Bakkerem, który ułatwił mu kontakty na Zachodzie, oraz rajcą Johannesem van dem Hagenem, który pomógł mu nawiązać współpracę z kupcami pruskimi i wschodnimi.

Kilka słów należy także poświęcić załącznikom (*Anhänge*). Znajdziemy wśród nich szczególnie cenne reprodukcje 46 gmerków kupieckich z księgi Pyrego wraz z ich identyfikacją. Podstawą tej tabeli jest zestawienie W. Śląskiego, lecz autorka je uzupełniła. Kolejnym pomocnym materiałem dla dalszych badań jest rodzaj słowniczka różnorodnych terminów występujących w księdze z ich charakterystyką i odwołaniami do literatury. Są to: opis 11 gatunków futer, regionalne określenia pochodzenia materiałów, oznaczenia jakości towarów, ponad 50 gatunków sukna. Warte podkreślenia jest świetne językowe przygotowanie autorki, która sięgnęła do wielojęzycznych opracowań.

Tom drugi (*Edition*) liczy 259 stron i składa się z przedmowy, wprowadzenia, bibliografii, edycji źródła, konkordancji foliacji rękopisu oraz indeksów: osób, miejscowości oraz rzeczy. Wprowadzenie uszczegóławia i poszerza analizę kodykologiczną rękopisu podaną w tomie pierwszym, dzięki czemu tom może funkcjonować jako odrębna całość. Dla kompletności charakterystyki autorka powtórzyła schematy i tabelaryczne zestawienia, które znalazły się w części pierwszej, co można uznać za dobre rozwiązanie. Czytelnik otrzymuje pełną charakterystykę rękopisu bez konieczności wertowania tomu pierwszego, zatem kolejno: opis zewnętrznej budowy księgi, w tym oprawy, charakterystykę lustra pisarskiego, zmienności kierunków prowadzenia wpisów, układ składek i położenia znaków wodnych i ponownie zestawienie gmerków. Przy opracowaniu edycji źródła autorka wykorzystała instrukcję Adama Wolffa jako najlepszą do wydawania źródeł rachunkowych oraz wskazówki zawarte w „Dziesięciu tezach” Matthiasa Thumsera⁶. Korzystała także z doświadczeń toruńskich wydawców źródeł. Edycja zachowuje dwuszpaltowy sposób prowadzenia zapisek Pyrego, przypisy są oszczędne, co sprzyja przejrzystości tekstu.

Publikacja jest cennym uzupełnieniem i rozszerzeniem naszej wiedzy o codziennej praktyce prowadzenia interesów w późnośredniowiecznym Gdańsku w mikroskali. Wydana przez Orłowską księga handlowa Johana Pyrego stanowi niezwykle cenny materiał badawczy. Nie będzie przesadą stwierdzenie, że edycja tego źródła, spełniająca wymogi współczesnej metodologii edytorskiej, była od dawna oczekiwana. Publikacja ta wpisuje się w szereg podejmowanych przez zachodnich badaczy analiz ksiąg

⁶ Adam WOLFF, *Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI wieku*, *Studia Źródłoznawcze*, t. 1: 1957, s. 155–181; Matthias THUMSER, *Zehn Thesen zur Edition deutschsprachiger Geschichtsquellen (14.–16. Jahrhundert)*, [in:] *Editionswissenschaftliche Kolloquien 2005/2007. Methodik – Amtsbücher – digitale Edition – Projekte*, hrsg. v. Matthias THUMSER, Janusz TANDECKI, Antje THUMSER, Toruń 2008, s. 13–19.

rachunkowych i będzie stanowić istotny wkład w przyszłe analizy porównawcze nad praktyką piśmienniczą oraz metodami prowadzenia interesów w kręgu hanzeatyckim.

Julia Możdzeń*

 <https://orcid.org/0000-0003-4932-5546>

BIBLIOGRAFIA

- Grulkowski, Marcin, ed. *Księgi małoletnich Głównego Miasta Gdańska z XV wieku*. Warszawa: Instytut Historii PAN, 2017.
- Grulkowski, Marcin, ed. *Najstarsze księgi kamlerskie Głównego Miasta Gdańska z XIV–XV wieku*. Warszawa: Instytut Historii PAN, 2016.
- Możdzeń, Julia. “Das Geschäftsbuch des Danziger Schiffers Caspar Weinreich (1461–1496). Ein Beitrag zur Arbeitstechnik von Stenzel Bornbach.” In *Schriftlichkeit im Preussenland*, edited by Marie-Luise Heckmann and Jürgen Sarnowsky, 233–357. Osnabrück: fibre Verlag, 2020.
- Możdzeń, Julia. “Zapiski z ksiąg handlowych jako świadectwa życia gdańskich kramarzy na przełomie XV i XVI wieku.” *Zapiski Historyczne* 78/3 (2013): 67–92.
- Orłowska, Anna Paulina. “Handel in einem Kaufmannsnetz. Der Danziger Johann Pyre.” In *Vertraute Ferne. Kommunikation und Mobilität im Hanseraum*, edited by Joachim Mähnert and Stephan Selzer, 32–39. Husum: Husum Druck- und Verlagsgesellschaft, 2012.
- Orłowska, Anna Paulina. *Johan Pyre. Ein Kaufmann und sein Handelsbuch im spätmittelalterlichen Danzig. Darstellung und Edition*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2022.
- Slaski, Witold von. *Danziger Handel im XV. Jahrhundert auf Grund eines im Danziger Stadtarchiv befindlichen Handlungsbuches geschildert*. Heidelberg: Druck von C. F. Beisel Nachf., 1905.
- Thumser, Matthias. “Zehn Thesen zur Edition deutschsprachiger Geschichtsquellen (14.–16. Jahrhundert).” In *Editionswissenschaftlicher Kolloquien 2005/2007. Methodik – Amtsbücher, digitale Edition – Projekte*, edited by Matthias Thumser, Janusz Tandecki and Antje Thumser, 13–19. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2008.
- Wolff, Adam. “Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI wieku.” *Studia Źródłoznawcze* (1957) issue 1: 155–181.

* Wydział Historyczny, Uniwersytet Gdański

 julia.mozdzen@ug.edu.pl